

“Dat we op zo’n menselijke manier hebben kunnen praten”

Vicky De Mesmaecker ^a

Ervaringen met herstelbemiddeling in Vlaanderen ¹

Abstract

Such a humane way of talking. Victims’ and offenders’ experiences with victim-offender mediation in Flanders.

In the context of a study on perceptions of justice among victims and offenders encountering the Belgian criminal justice system, 54 victims and offenders were interviewed about their experience with victim-offender mediation. In this article, we describe the factors that influenced these victims’ and offenders’ experiences with mediation and as such determined their satisfaction with mediation. In doing so, we pay explicit attention to the theoretical basis of these factors. Impact research on participation in restorative justice programmes is often limited to quantitatively mapping client satisfaction; in this article we wish to provide an impetus to the theoretical explanation of these quantitative findings. Relating the findings resulting from the in-depth interviews to the theoretical framework of procedural justice, we shed a light on the psychological processes that motivate expressions of (dis)satisfaction with restorative justice programmes.

Keywords: Victim-offender mediation, explanatory models, restorative justice, procedural justice, perceptions of justice

Kernwoorden: Slachtoffer-daderbemiddeling, verklaringsmodellen, herstel recht, rechtsbeleving, procedurele rechtvaardigheid

Panopticon, 34 (1), 019-041
© 2013 MAKLU | ISSN 0771-1409 | JANUARI 2013

^a Vrijwillig wetenschappelijk medewerker, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KULeuven en Visiting researcher, Yale Law School (Corresp.: Vicky.Demesmaecker@law.kuleuven.be).

Inleiding

In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar ervaringen met herstelbemiddeling in Vlaanderen. Slachtoffers en verdachten van diverse misdrijven werden geïnterviewd over hun ervaring met herstelbemiddeling in het kader van een breder opgezette studie naar de manier waarop rechtzoekenden hun relatie tot het strafrechtstelsysteem beoordelen en de factoren die maken dat zij (de actoren van) het systeem als rechtvaardig beschouwen (zie De Mesmaecker, 2011).

¹ Dit artikel komt voort uit het proefschrift van de auteur. De auteur wenst de promotor en copromotor van het proefschrift, resp. prof. Dr. Ivo Aertsen en em. prof. Dr. Johan Goethals, te bedanken.

De herstelbemiddeling ging in 1993 van start onder de vorm van een actieonderzoek uitgevoerd door de onderzoeksgroep Penologie en Victimologie van de KU Leuven in het gerechtelijk arrondissement Leuven (AERTSEN en VAN GARSSE, 1996; AERTSEN en PETERS, 1998; AERTSEN, 2000, 2004). Met de wet op de bemiddeling van 2005² verkreeg de herstelbemiddeling een wettelijke basis. In Vlaanderen wordt de herstelbemiddeling georganiseerd door de erkende vzw Suggnomè, die gefinancierd wordt door de FOD Justitie en de Vlaamse Gemeenschap. Het aanbod tot herstelbemiddeling wordt in de regel enkel gedaan in zaken waarin het openbaar ministerie beslist te dagvaarden. Om deze reden zijn de slachtoffers en verdachten die een aanbod tot herstelbemiddeling krijgen veelal betrokken bij eerder ernstige misdrijven.³

In dit artikel beschrijven we hoe de herstelbemiddeling geëvalueerd werd door de deelnemers aan onze studie. Onze aandacht is daarbij niet gericht op het op een kwantitatieve manier in kaart brengen van het aantal (on)tevreden deelnemers. We stellen ons tot doel een beter begrip te bieden van de psychologische processen die verantwoordelijk zijn voor de (on)tevredenheid van deelnemers aan bemiddeling. Deze doelstelling wordt naar ons gevoel onvoldoende opgenomen in internationaal onderzoek rond herstelrechtelijke programma's. Veelal presenteren onderzoekers kwantitatieve resultaten rond de tevredenheid van deelnemers aan bemiddeling en andere herstelrechtelijke programma's, maar nog te zelden ondernemen zij een poging tot het theoretisch kaderen of verklaren van de bevindingen. Met dit artikel wensen we een aanzet te geven tot de theoretische integratie van het herstelrecht met algemene theorieën rond 'recht-doen'.

We gaan daarbij in het bijzonder na welke rol sociaalpsychologische theorieën **rond** rechtvaardigheid, met name de theorieën van procedurele rechtvaardigheid en distributieve (of verdelende) rechtvaardigheid, spelen in de verklaring van bevindingen rond cliënttevredenheid met herstelrecht, en meer in het bijzonder bemiddeling. Onze onderzoeksvraag luidt: *In welke mate kunnen de sociaalpsychologische theorieën van procedurele en distributieve rechtvaardigheid een verklaring bieden voor de (on)tevredenheid van slachtoffers en verdachten over herstelbemiddeling in Vlaanderen?*

Teneinde deze vraag te beantwoorden vangen we het artikel hieronder in een eerste paragraaf aan met een beschrijving van de theoretische link tussen het herstelrecht en de twee genoemde theoretische kaders, met ruime aandacht voor de premissen van elk van deze kaders. In een tweede paragraaf behandelen we het methodologisch opzet van de studie; de resultaten van de studie worden beschreven in de derde paragraaf. In de vierde paragraaf analyseren we deze resultaten in het licht van de theorieën van procedurele en distributieve rechtvaardigheid, teneinde de onderzoeksvraag te beantwoorden. Doch we gaan ook een stap verder en delen een aantal reflecties omtrent de manier waarop voorliggend artikel inzichten biedt voor de verdere studie en theoretische integratie van herstelrechtelijke programma's en theorieën rond rechtvaardigheid. We sluiten het artikel in een vijfde paragraaf af met een conclusie.

² Wet 22 juni 2005 tot invoering van bepalingen inzake de bemiddeling in de Voorafgaande Titel van het Wetboek van Strafvordering en in het Wetboek van strafvordering, BS 27 juli 2005, 33323.

³ Dit is de praktijk zoals deze gegroeid is, maar merk op dat de wet van 2005 in principe wel toelaat dat herstelbemiddeling wordt aangeboden of opgestart in zaken die niet gedagvaard worden. Noteer ook dat de herstelbemiddeling geen invloed heeft op het verdere strafrechtelijk traject van een strafzaak. De verdachte die deelnam aan een herstelbemiddeling wordt ongeacht het resultaat van de bemiddeling gedagvaard.

1. HERSTELRECHT EN THEORIEËN INZAKE RECHTVAARDIGHEID

De herstelbemiddeling en andere herstelrechtelijke praktijken zijn gebaseerd op de opvatting dat elke reactie op een misdrijf van dusdanige aard dient te zijn dat het herstellen van de veroorzaakte schade prioriteit heeft. De inspanningen tot herstel komen bij voorkeur van degene die de schade heeft veroorzaakt (zie o.m. ZEHR en MIKA, 1998). Regelmatig wordt in deze context verwezen naar de principes van procedurele rechtvaardigheid (bv. PEACHEY, 1986; BRAITHWAITE, 1999; SHERMAN, 2003).

Procedurele rechtvaardigheid werd een begrip in de sociale psychologie vanaf de jaren zeventig. Sociaal psycholoog John THIBAUT en jurist Laurens WALKER (1975, 1978) ontworpen destijds een reeks experimentele studies rond de manier waarop mensen betrokken bij een conflict verschillende procedures voor geschillenbeslechting (bijvoorbeeld bemiddeling door een derde, bilaterale onderhandelingen, arbitrage door een rechter) taxeren. Uit deze experimenten concludeerden zij dat de deelnemers de diverse procedures niet enkel evalueerden op basis van (de wenselijkheid van) de uitkomst van de procedures, maar ook op basis van het verloop van de procedures. In het bijzonder werden procedures als meer rechtvaardig ervaren naarmate deze voorzagen in ruimte voor de conflictpartijen om hun eigen standpunt te vertolken ten overstaan van de autoriteit die het conflict zou beslechten en om hun eigen argumenten aan te dragen (dit benoemden zij als 'procescontrole' of nog 'voice').

THIBAUT en WALKER baseerden hun bevindingen op experimenten die civiele disputen simuleerden. Het onderzoeksprogramma rond procedurele rechtvaardigheid werd uitgebreid naar real-life ervaringen en ervaringen in de context van het strafrecht door LIND en TYLER (1988; ook TYLER, 1989, 1990; TYLER en LIND, 1992). Hun studies bevestigden dat wanneer rechtzoekenden hun ervaring met de strafrechtspleging beoordelen, zij niet enkel in rekening brengen of de uitkomst van de procedure (het vonnis) rechtvaardig of voordelig is, maar ook of de procedure zelf rechtvaardig verliep. Waar THIBAUT en WALKER (enkel) het belang benadrukten van het kunnen overbrengen van argumenten en het eigen verhaal, ondervonden TYLER en LIND dat percepties van procedurele rechtvaardigheid ook in grote mate afhankelijk zijn van de kwaliteit van de relatie en de contacten tussen de rechtzoekende en de strafrechtelijke actoren. Wanneer een rechtzoekende een procedure evalueert, gaat zijn aandacht uit naar de mate waarin hij/zij met respect werd behandeld door de politionele en gerechtelijke autoriteiten (dit wil zeggen op een beleefde en waardige manier en met respect voor de rechten van de rechtzoekende, TYLER, 1989) en of deze aandacht hadden voor zijn/haar noden (het aspect 'standing'⁴). Daarnaast draagt een neutrale en onbevooroordeelde houding van de autoriteiten bij de afhandeling van de zaak bij tot positieve percepties van procedurele rechtvaardigheid (het aspect 'neutrality'). Tot slot is niet enkel van belang dat de rechtzoekende de kans krijgt om zijn eigen standpunt naar voor te brengen tijdens de procedure, zoals THIBAUT en WALKER benadrukten, maar ook dat de autoriteiten de rechtzoekende informeren over de vooruitgang van de procedure en over zijn rechten ('informational justice', zie o.a. TYLER, 1989; COLQUITT *et al.*, 2001; MALSCH, 2009).

De theoretische verbinding tussen herstelrecht en procedurele rechtvaardigheid toont zich voornamelijk in de hierboven genoemde factor 'voice', oftewel de betrokkenheid

⁴ In dit artikel hebben we ervoor gekozen de originele Engelse terminologie van de theorie van procedurele rechtvaardigheid over te nemen omdat er geen algemeen aanvaarde of erkende Nederlandstalige vertalingen voor deze termen bestaan gezien de weinige Nederlandstalige literatuur omtrent procedurele rechtvaardigheid.

van de burger bij de strafrechtspleging. De resultaten van onze studie laten toe meer duidelijkheid te scheppen omtrent de relatie tussen herstelrechtelijke interventies, in het bijzonder de Vlaamse herstelbemiddeling, en de andere kernbegrippen van procedurele rechtvaardigheid, met name 'standing', 'neutrality' en 'informational justice' (zie verderop).

Expliciete linken tussen herstelrecht en de theorie van de verdelende of distributieve rechtvaardigheid werden voor zover ons bekend nog niet gelegd. Wij kiezen ervoor dit kader toch in onze analyse te betrekken, op grond van literatuur rond rechtvaardigheid die suggereert dat een betekenisvolle kijk op rechtsbeleving een holistische kijk vereist (zie TÖRNBLOM en VERMUNT, 1999, 2007; AMBROSE en SCHMINKE, 2009). Teneinde een diepgaand inzicht te verkrijgen in de manier waarop mensen procedures en de resultaten ervan ervaren, aldus onder meer TÖRNBLOM en VERMUNT (1999), dienen we deze te begrijpen als een totaalervaring en aldus aandacht te hebben voor de diverse typen van rechtvaardigheid. Teneinde de ervaring met herstelbemiddeling in zijn volledigheid te analyseren, staan we hier dan ook stil bij de theorie van distributieve rechtvaardigheid.

Het concept distributieve rechtvaardigheid (zie ROEMER, 1996; HEGTVEDT en COOK, 2001) kreeg vorm op basis van onderzoek naar de reacties van partijen op de verdeling van een door meerdere partijen gegeerd goed door een onafhankelijke derde. Het principe impliceert dat partijen dergelijke beslissingen hoofdzakelijk beoordelen in termen van de rechtvaardigheid van de verdeling. Distributieve rechtvaardigheid onderscheidt zich duidelijk van een focus op de wenselijkheid van verdelingen; het is de rechtvaardigheid ervan die centraal staat.

Drie principes worden aangehaald als de basis voor beoordelingen van de rechtvaardigheid van dergelijke beslissingen. Dit zijn de principes van equity (ADAMS, 1965), equality (HOCHSCHILD, 1981) en need (FLEISCHACKER, 2004). Een verdeling wordt billijk geacht (equity) wanneer bij de verdeling van het goed rekening wordt gehouden met de bijdrage van elke individuele partij aan het ontstaan van het goed, en elk dus een deel krijgt evenredig aan zijn bijdrage. Een partij die het principe van gelijkheid (equality) hanteert, beschouwt een verdeling als rechtvaardig wanneer elke partij een gelijke hoeveelheid van het goed wordt toegewezen, ongeacht individuele bijdragen aan het ontstaan van het goed. In andere omstandigheden wordt de rechtvaardigheid van een verdeling eerder beoordeeld op basis van de mate waarin de verdeling aan de noden (needs) van elk van de partijen tegemoet komt. HEGTVEDT en COOK (2001: 94) besluiten dat "there are multiple justice principles, not one", en MILLER (1999: 78) verduidelijkt dat mensen, afhankelijk van de specifieke context waarin zij zich bevinden (bijvoorbeeld een conflict in de werksfeer versus een conflict met dierbaren), andere principes voorop zullen zetten. Anders dan voorgaande toelichting lijkt te impliceren, is het principe van distributieve rechtvaardigheid niet enkel van toepassing op de verdeling van fysieke goederen. Ook een rechterlijke uitspraak in verband met schuld of onschuld, een straf of schadevergoeding kan als een verdeling worden beschouwd.

Met deze achtergrond vatten we de bespreking van het onderzoeksopzet en de resultaten van de studie aan.

2. ONDERZOEKSOPZET

Hierna beschrijven we de wijze waarop de respondenten voor deze studie werden benaderd en geselecteerd, de samenstelling van de respondentengroep, de methoden van dataverzameling en de methode van dataverwerking.

2.1. Werving van respondenten

2.1.1. De keuze voor deelnemers aan herstelbemiddeling voor vonnis

In België bestaan verschillende typen van bemiddeling voor volwassen daders. Bemiddeling is voorhanden op politieniveau (politie bemiddeling, gericht op lichte feiten), op gemeentelijk en stedelijk niveau (bemiddeling in het kader van gemeentelijke administratieve sancties, tevens gericht op eerder lichte feiten zoals vandalisme), op parketniveau (enerzijds bemiddeling in strafzaken voor misdrijven waarvan de Procureur des Konings meent dat deze maximaal moeten bestraft worden met een gevangenisstraf tot 2 jaar; anderzijds de herstelbemiddeling voor misdrijven waarvan de Procureur des Konings meent dat deze moeten gedagvaard worden) en in de fase van de strafuitvoering (tevens aangeduid als herstelbemiddeling).⁵

Alle respondenten voor deze studie werden geselecteerd uit de groep slachtoffers en daders die in de periode van het onderzoek (de dataverzameling vond plaats tussen 2008 en 2010) interesse vertoonden in een deelname aan *herstelbemiddeling*. Daarbij werden enkel mensen geselecteerd die toezegden om deel te nemen aan een herstelbemiddeling. Mensen die niet op het aanbod ingingen werden niet geselecteerd ten behoeve van deze specifieke studie. De reden hiervoor was dat we bij aanvang van de studie verwachtten dat het rekruteren van respondenten mogelijk moeizaam zou verlopen⁶, terwijl we toch voldoende respondenten dienden te verzamelen met een minimumervaring met bemiddeling teneinde onze onderzoeksvraag te beantwoorden. Daarom kozen we ervoor de zoektocht naar respondenten te concentreren op mensen die wilden deelnemen aan herstelbemiddeling. Deze methodologische keuze kan de kritiek losmaken dat een bias (met name ondervertegenwoordiging van kritische stemmen ten aanzien van bemiddeling) de resultaten van deze studie tekent. Toch mag men niet zonder meer aannemen dat mensen die het bemiddelingsaanbod afwijzen dat per definitie doen vanuit een afkeer van het idee van bemiddeling en dus allen per definitie kritisch zouden staan ten aanzien van bemiddeling. Het afwijzen van een bemiddelingsaanbod komt vaak voort uit zaken als bijvoorbeeld angst voor de dader, druk van familieleden of tijdsgebrek (zie bv. COATES *et al.*, 2003a; UMBREIT *et al.*, 2004), en kan dus niet uitsluitend worden toegeschreven aan een kritische instelling ten aanzien van bemiddeling. Verder betekent het feit dat enkel mensen werden geselecteerd die het aanbod tot bemiddeling aannamen, niet noodzakelijk dat slachtoffers en verdachten met een negatieve houding ten aanzien van justitie ondervertegenwoordigd zijn. Immers, het is zeer denkbaar dat de groep slachtoffers en verdachten die aan bemiddeling deelnemen zowel bestaat uit mensen die positief staan ten opzichte van justitie en daarom graag meewerken aan nieuwe initiatieven, als uit mensen die meewerken aan bemiddeling omdat zij weinig vertrouwen hebben in de manier waarop justitie de zaak zal afhandelen en daarom graag zelf een stem hebben.

De uiteindelijke respondenten waren dus mensen die ofwel effectief hadden deelgenomen aan een herstelbemiddeling ofwel hadden willen deelnemen, maar dat niet konden omwille van een weigering van de andere partij. Op die manier ontstonden twee groepen; dit design wordt weergegeven in tabel 1. Binnen de groep die had deelgenomen aan herstelbemiddeling bevonden zich zowel mensen die hadden deelgenomen aan een

⁵ Voor een uitgebreid overzicht van deze verschillende typen zie o.a. BEYENS en RAES (2005) en VAN DOOSSELAERE en VANFRAECHEM (2010).

⁶ Het is geweten dat mensen aan wie wordt gevraagd te praten over gevoelige of delicate onderwerpen zoals criminaliteit hier eerder weigerachtig tegenover staan (ADLER en ADLER, 2003). VAN DIJK en VAN MIERLO (2009) ervoeren bijvoorbeeld ook heel wat problemen om slachtoffers bereid te vinden om te praten over hun ervaringen.

rechtstreekse bemiddeling (een bemiddelingsprocedure resulterend in een ontmoeting tussen de partijen) als mensen die op een onrechtstreekse manier bemiddeld hadden (dit wil zeggen, een vorm van bemiddeling waarbij de partijen elkaar niet ontmoeten maar via de bemiddelaar informatie uitwisselen).

TABEL 1: INTERVIEWMOMENTEN EN VERDELING RESPONDENTEN MET AANTALLEN

	T1			T2
Eerste groep	Eerste interview (N=25)	–	Rechtszitting(en)	Tweede interview (N=9)
Tweede groep	Eerste interview (N=29)	Bemiddeling	Rechtszitting(en)	Tweede interview (N=16)
Totaal	N=54			N=25

2.1.2. Benadering en selectie van de respondenten

Omwille van privacyredenen werden de respondenten niet rechtstreeks benaderd door de onderzoeker maar werd naar hun interesse in deelname aan het onderzoek gepolst door de herstelbemiddelaar tijdens zijn/haar eerste gesprek met een potentiële respondent. De medewerking werd verkregen van de bemiddelaars van vier Vlaamse gerechtelijke arrondissementen, met name Leuven, Mechelen, Brussel en Turnhout.⁷ De keuze voor deze vier arrondissementen werd gemaakt op basis van de beschikbaarheid van arrondissementen; de bemiddelaars van een aantal arrondissementen engageerden zich op het moment van de vraag reeds tot samenwerking voor andere onderzoeksprojecten. Slachtoffers en verdachten die de bemiddelaars van de vier geselecteerde arrondissementen contacteerden of door hen gecontacteerd werden in de periode oktober 2008 – augustus 2010, werden gevraagd of zij bereid waren tot deelname aan de studie. Indien zij hiervoor openstonden, gaf de bemiddelaar de contactgegevens van de betreffende persoon door aan de onderzoeker, die vervolgens contact opnam met de potentiële respondent.

2.2. Beschrijving van de respondenten

Het doel van het onderzoek was de respondenten te bevragen op twee momenten: eenmaal voor vonnis en eenmaal na vonnis. Om verschillende redenen, zoals het feit dat de onderzoeker de respondent niet meer kon bereiken, het feit dat de respondent geen interesse meer had, of het feit dat de zaak nog liep op het moment dat de dataverzameling moest worden afgesloten, kon niet elke respondent een tweede maal geïnterviewd worden. In totaal namen 54 mensen deel aan een eerste interview (31 slachtoffers, 23 verdachten); met 25 van hen kon ook een tweede maal worden gesproken (15 slachtoffers, 10 verdachten). Dit wil zeggen dat in totaal 79 interviews werden afgenomen (zie Tabel 2). Tabel 2 biedt tevens informatie over het aantal respondenten dat deelnam aan herstelbemiddeling. Zeventien van de 29 respondenten die hadden deelgenomen aan bemiddeling hadden deelgenomen aan een rechtstreekse bemiddeling.

⁷ De verdeling van de respondenten over de arrondissementen ziet eruit als volgt: Brussel: N = 3; Leuven: N = 18; Mechelen: N = 11; Turnhout: N = 22.

TABEL 2: OVERZICHT VAN DE RESPONDENTENGROEP

	N deelnemers	Status		Deelname aan herstelbemiddelingen	
		Slachtoffer	Verdachte	Ja	Neen
Interviews voor vonnis	54	31	23	29	25
Interviews na vonnis	25	15	10	16	9

De leeftijd van de respondenten varieerde tussen 15 en 76 jaar. Op één Nederlander na hadden alle respondenten de Belgische nationaliteit. Twaalf van de 31 slachtoffers die deelnamen aan een eerste interview werden gevictimiseerd door een voor hen onbekend persoon; negentien slachtoffers kenden hun belager. Zeven verdachten kenden hun slachtoffer reeds voor de feiten. Wat betreft de aard van het misdrijf, waren eenendertig respondenten betrokken bij een misdrijf tegen een persoon (voornamelijk slagen en verwondingen). Veertien respondenten waren betrokken bij een eigendomsmisdrijf (fraude, inbraak). De overige negen respondenten waren betrokken bij een eigendomsmisdrijf waar geweld aan te pas was gekomen (beroving op straat).

2.3. Dataverzameling

2.3.1. Primaire bron van data: kwalitatieve diepte-interviews

De resultaten die in dit artikel centraal staan maken zoals gezegd deel uit van een breder onderzoek rond rechtsbeleving. Deze studie kende een hoofdzakelijk kwalitatieve onderzoeksmethodologie steunend op individuele diepte-interviews, dit om twee redenen. Ten eerste werd het van belang geacht om, wanneer men inzicht wenst te verkrijgen in welke aspecten van een ervaring een rol spelen bij het evalueren van die ervaring, te vermijden dat aspecten gesuggereerd worden. Immers, indien de onderzoeker antwoorden suggereert kan niet bepaald worden welke aspecten van een ervaring de respondent spontaan in ogenschouw neemt wanneer hij/zij gevraagd wordt een ervaring te evalueren. Respondenten kunnen ook geen andere antwoorden naar voor brengen dan deze die als antwoordcategorie naar voor geschoven. De mogelijkheid om open vragen te stellen was dan ook een eerste reden voor de keuze van een kwalitatieve methode. Een tweede reden was dat onderzoek naar rechtsbeleving traditioneel gebeurt door respondenten bijvoorbeeld te vragen ‘How fair were the procedures used by the police or judge?’ (bijvoorbeeld TYLER, 1987). Het interviewformat liet toe te illustreren welke concrete situaties, handelingen of gedragingen men in rekening brengt bij het beantwoorden van dergelijke algemene vragen. Op deze manier leverde het onderzoek een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid – binnen het bestek van deze artikel gaan we hier echter niet verder op in (zie DE MESMAECKER, 2011).

De interviews voor vonnis focussten op vier thema’s, met name (1) de ervaring van de respondent met de politie, (2) de ervaring van de respondent met de magistratuur en met justitie (op dat moment nog veelal beperkt), (3) de ervaring van de respondent met de herstelbemiddeling en (4) de visie van de respondent op bestraffing in de concrete zaak. Tijdens de interviews na vonnis werd vooral aandacht besteed aan (1) de ervaring van de respondent met de rechtbankprocedure, (2) de evaluatie door de respondent van het vonnis en (3) de ervaring van de respondent met de herstelbemiddeling.

2.3.2. Terugkoppeling naar het werkveld: focusgroepen

Om de validiteit van de resultaten van de studie met betrekking tot het thema 'ervaring met herstelbemiddeling' te evalueren werden drie focusgroepen georganiseerd met herstelbemiddelaars werkzaam bij Suggnomè. Deze vonden plaats in mei 2011. De bemiddelaars werden geïnformeerd over de resultaten van de studie met betrekking tot vier thema's, met name: (1) redenen die de respondenten hadden gegeven voor deelname aan herstelbemiddeling, (2) de positieve aspecten van een deelname aan herstelbemiddeling zoals aangegeven door de respondenten, (3) een aantal problemen met het aanbod van herstelbemiddeling zoals gesignaleerd door de respondenten (bijvoorbeeld verwarring over wat precies wordt aangeboden, het voelen van een zekere druk tot deelname) en (4) een aantal bezorgdheden over bemiddeling geuit door de respondenten (bijvoorbeeld verzuchtingen in verband met het principe van de vertrouwelijkheid van de bemiddeling, zie verder). De bemiddelaars werden gevraagd de bevindingen te commentariëren met specifieke aandacht voor de herkenbaarheid van de bevindingen. Aan deze focusgroepen namen 23 bemiddelaars deel (van de 26 die op dat moment werkzaam waren bij Suggnomè) en zes leden van het secretariaat van Suggnomè. Binnen het bestek van dit artikel worden geen citaten uit deze discussies weergegeven; het belang van de focusgroepen ligt er voor dit artikel in dat de bemiddelaars de resultaten van de interviews inzake bemiddeling tijdens deze focusgroepen in grote mate herkenden en aldus valideerden.

2.4. Data-analyse

De data verkregen door middel van de interviews werden geanalyseerd door middel van het softwareprogramma NVivo, speciaal ontwikkeld voor de analyse van kwalitatieve data en aldus grote eenheden tekstfragmenten. De analyse startte met het opdelen van alle interviewfragmenten met betrekking tot bemiddeling in gedetailleerde codes (bijvoorbeeld 'bron van informatie' of 'bemiddelaar was heel vriendelijk'). Vervolgens werden deze codes gestructureerd door deze in thematische categorieën te structureren (bijvoorbeeld 'positieve aspecten van bemiddeling' of 'beoordeling bemiddelaar'). Dit is een proces van open en axiaal coderen zoals beschreven door o.a. MORTELMANS (2007).

3. RESULTATEN: ERVARINGEN MET HERSTELBEMIDDELING

Hieronder geven we aan welke factoren in rekening werden gebracht door de deelnemers aan de studie wanneer zij hun ervaring met herstelbemiddeling evalueerden. Deze factoren worden gegroepeerd naargelang zij in verband staan met percepties van procedurele rechtvaardigheid (standing, neutrality, voice, informatie) of met percepties van distributieve rechtvaardigheid (i.c. het rechterlijk vonnis).

De analyse van de ervaringen met herstelbemiddeling wees echter uit dat deze twee categorieën niet volstaan om de beleving van herstelbemiddeling te vatten. Met name ondervonden we dat respondenten dit type bemiddeling ook in grote mate evalueerden op de mate waarin het bemiddelingsproces een bijdrage had geleverd aan hun persoonlijk welzijn. Aldus beschrijven we deze factoren als een derde categorie, die, anticiperend op onze conclusie, wijst op een nood aan theoretische onderbouwing van het herstelrecht die verder gaat dan een verwijzing naar theorieën inzake percepties van rechtvaardigheid.

3.1. Linken met procedurele rechtvaardigheid

Merk in deze sectie op dat achter elke factor genoteerd staat met welk concept van procedurele rechtvaardigheid (standing, neutrality, voice, informatie) deze precies in verband staat.

3.1.1. Een belangrijke bron van informatie (informatie)

Een eerste vaak aangehaalde reden voor tevredenheid met een deelname aan herstelbemiddeling, genoemd door zowel slachtoffers als verdachten, was dat de bemiddelaar heel wat informatie aanbiedt. Deze informatie betrof enerzijds de houding en mening van de andere partij en anderzijds de eigen rechten in de strafprocedure en de stand van het onderzoek.

“Ik ben via (bemiddelaar) te weten gekomen dat mijn zaken geseponeerd waren, ik heb daar nooit iets van gehoord. Als ik slachtofferhulp en (bemiddelaar) niet had gehad, stond ik nergens met mijn zaak, dan wist ik totaal van niets.” (Vrouw, slachtoffer van stalking, geen bemiddeling⁸)

3.1.2. Deelname aan de bewijsvoering (voice)

Twee deelnemers, een slachtoffer en verdachte die een relatie hadden, benoemden het feit dat zij via de bemiddelingsovereenkomst naar de rechter hadden kunnen communiceren als een belangrijk voordeel van herstelbemiddeling. Zij hadden in de aanloop naar de zitting ondervonden dat zij slechts beperkte mogelijkheden hadden om hun eigen verhaal over het gebeurde en de gevolgen ervan over te brengen aan de rechter of om zelf bewijsmateriaal aan te voeren. Zij zagen de herstelbemiddeling als de uitgelezen kans om een document op te stellen met daarin hun zienswijze, dat aan de rechter kon worden bezorgd opdat deze goed geïnformeerd zou zijn over de omstandigheden van de feiten en de nasleep van de zaak. Een andere verdachte noemde bemiddeling als één van de stappen die waren ondernomen om de zaak goed uit te spitten.

“Door alles dat er nu is, bemiddeling, probatieassistent die hier persoonlijk komt zien, overal worden verslagen van gemaakt, denk ik, als ze dat fatsoenlijk lezen, denk ik dat je een rechtvaardige rechtszaak krijgt.” (Man, verdacht van partnergeweld, directe bemiddeling)

3.1.3. Te weinig inspraak in de bemiddelingsprocedure (voice)

Twee respondenten, een slachtoffer en een verdachte, haalden aan dat zij graag meer inspraak hadden gehad in de bemiddelingsprocedure. Eén verdachte stelde dat er in zijn geval teveel voorbereidende gesprekken geweest met hemzelf en met het slachtoffer vooraleer zij tot een ontmoeting waren kunnen komen. Al deze voorbereiding was volgens de respondent overbodig geweest, maar hij kon niet anders dan zich schikken. Een slachtoffer vertelde dat ze graag de keuze had gehad of de bemiddelaar eerst met de verdachte ging spreken of eerst met haar zou spreken.

⁸ Wanneer bij de citaten vermeld staat ‘geen bemiddeling’, betekent dit dat het bemiddelingsproces werd stopgezet na het eerste verkennend gesprek met de bemiddelaar omdat de andere partij weigerde het proces verder te zetten of omdat dat de zaak uiteindelijk niet gedagvaard werd.

3.1.4. Een respectvol gebeuren (standing)

De verdachten die hadden deelgenomen aan een herstelbemiddeling en tevreden waren, waren dat in de eerste plaats omdat zij een eerlijk en respectvol gesprek hadden kunnen voeren met het slachtoffer. Zij hadden dit niet verwacht – vóór de eigenlijke ontmoeting met hun slachtoffer zijn vele verdachten uitermate bezorgd over wat het slachtoffer zal zeggen en of het agressief zal zijn. Een aantal verdachten stelde dat de aanwezigheid van de derde persoon – de bemiddelaar – veel te maken heeft met de goede sfeer: zij stelden bijvoorbeeld dat alle deelnemers er meer voor open staan eerlijk te zijn wanneer er een bemiddelaar bij zit, of dat de bemiddelaar de partijen op nieuwe inzichten kan wijzen wanneer het gesprek vastloopt.

“En, ja, dat verliep eigenlijk heel goed, veel beter dan verwacht eigenlijk. Die man (het slachtoffer) die was eigenlijk heel open tegenover ons, heel vriendelijk.”
(Man, verdacht van overval met geweld, directe bemiddeling)

3.1.5. Minder nervositeit met betrekking tot de rechtszitting (voice)

Een aantal slachtoffers en één verdachte duiden erop dat wanneer de partijen via de bemiddeling informatie hebben kunnen uitwisselen en eventueel een financieel akkoord hebben bereikt, zij de rechtszitting minder nerveus tegemoet zien. Slachtoffers hebben de fysieke confrontatie met de dader al achter de rug of zijn op de hoogte van het standpunt van de verdachte en aldus beter voorbereid op de zitting. De verdachte redeneerde dat er na de bemiddeling minder kans bestond op fysieke agressie vanwege de slachtoffers in de rechtbank. Van belang in het licht van procedurele rechtvaardigheid is dat het beter voorbereid zijn op/minder nerveus zijn voor de rechtszitting het (ten volle) participeren aan deze zitting faciliteert. Hierin ligt de link met de factor ‘voice’.

*“V: Was je zenuwachtig of nerveus om naar de zitting te gaan?
R: Die rechtszaak? Niet zo eigenlijk, neen. (...) Ik denk dat dat is omdat, de bemiddeling is de eerste keer dat ik zou zien wie dat waren he. Als dat op de rechtszaak was geweest was ik daar ook wel nerveuzer voor geweest.”* (Man, slachtoffer van overval met geweld, directe bemiddeling)

3.1.6. Neutraliteit (neutrality)

Twee verdachten drukten uitdrukkelijk waardering uit voor het feit dat de bemiddelaar hen op een neutrale manier benaderd had. Uit de studie bleek dat verdachten de politie en magistraten vaak als partijdig en bevooroordeeld beschouwen, als mensen die hen behandelen als ‘een crimineel’. Bemiddelaars daarentegen, zo werd gezegd, kijken ook naar de persoon achter ‘de crimineel’ en luisteren naar hun verhaal.

“Anders heb je toch een beetje het gevoel van, hij heeft dan ook een nacht vastgezet, je bent precies een gangster, je krijgt een stempel, en dan is er toch iemand die luistert, en dan heb je toch minder dat gevoel van ‘je hebt dat gedaan, je behoort bij de criminelen’. (...) Je bent niet meer zo’n nummer, en ze stoppen u niet meer in die categorietjes.” (Echtgenote van) man, verdacht van diefstal met geweld en bedreigingen, geen bemiddeling)

Toch had één verdachte zich tijdens het eerste gesprek met de bemiddelaar gecriminaliseerd gevoeld: hij had het gevoel gehad dat hij zich had moeten verdedigen tegenover de bemiddelaar voor wat er gebeurd was. Hij vertelde tevens dat het deelnemen aan bemiddeling hem het gevoel gaf dat hij in het oog werd gehouden.

“Dat gesprek heeft drie uur geduurd. Ik had echt het gevoel dat ik bijna anderhalf uur met haar (de bemiddelaar) heb moeten praten om van dat criminele weg te gaan. (...) Je wordt enorm snel gecriminaliseerd. (...) laten ze voelen van meneer, we’re watching you een beetje he. Zo komt het eigenlijk over. (...) Om te laten aanvoelen dat dat slachtoffer niet alleen staat.” (Man, verdacht van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

Twee andere verdachten hadden twijfels gehad bij de neutraliteit van de bemiddelaar omdat deze hen bij het voorleggen van de schadeclaim van het slachtoffer had gezegd niet te weinig te bieden als tegenvoorstel. Anders zou de herstelbemiddeling niet kunnen voortgaan. Er was ook één slachtoffer dat twijfels had gehad bij de neutraliteit van de bemiddelaar. De reden blijkt uit het fragment hieronder.

“Ik heb zo een beetje het gevoel dat een bemiddelaar uit idealisme ergens ook begrip wil tonen zoveel mogelijk voor de dader. Die heeft een trieste jeugd gehad, en ocharme, en slechte vrienden. Zo is dat bij mij toch een beetje overgekomen.” (Vrouw, slachtoffer van woninginbraak, geen bemiddeling)

3.1.7. Inbreuken op het principe van vrijwillige deelname (standing)

Een aantal respondenten had het gevoel gehad dat een deelname aan herstelbemiddeling verplicht is. Eén verdachte had deelgenomen omdat hij dacht dat het een standaardprocedure betrof en één slachtoffer had een brief ontvangen die reeds een voorstel voor een concrete afspraak bevatte, wat op haar erg opdringerig overkwam.⁹

“En dan daarna hebben we een brief gekregen van Suggnomè. Dat was ook een beetje dubbel omdat, zij stellen dan direct een concrete afspraak voor (...). In eerste instantie hadden wij zoiets van, amai, dat wordt ons hier opgedrongen, met die brief kwam dat zo over van we spreken dan af en we komen tot bij u.” (Moeder van slachtoffer van zedendelict, directe bemiddeling)

Drie andere slachtoffers hadden zich tijdens het verkennend gesprek wat onder druk gezet gevoeld door de bemiddelaar om deel te nemen aan een directe bemiddeling. Twee van hen hadden zich gerealiseerd dat dit niet verplicht was, maar het derde slachtoffer leefde ten tijde van het eerste interview nog steeds met de stress dat zij de verdachte op een dag zou moeten ontmoeten.

*“R1: En er was de vraag wil je de dieven zien en met hen spreken.
R2: Dat was duidelijk iets waarop hij nogal aandrong...
R1: Aandrong ja.*

⁹ Het betreffende gerechtelijk arrondissement voerde in deze periode een proefproject uit met het gebruik van brieven waarin meteen een voorstel voor een afspraak werd gedaan. Inmiddels werd van deze praktijk afgestapt.

R2: Een rechtstreekse confrontatie met de dieven.” (Echtpaar, slachtoffer van woningbraak, geen bemiddeling)

3.2. Linken met distributieve rechtvaardigheid

3.2.1. Meer zekerheid over de schadevergoeding

Twee slachtoffers prezen het feit dat men via deelname aan een herstelbemiddeling zekerder is van het bekomen van een schadevergoeding. Beiden stelden dat men nooit zeker is dat men een schadevergoeding zal krijgen wanneer de zaak door de rechtbank wordt afgehandeld en dat het goed was dat ze zich reeds voor de rechtszitting van een vergoeding hadden kunnen verzekeren.

“Ik heb achteraf heel vaak gehoord van ‘is dat al?’. Van die 1.500 euro dan (de schadevergoeding die in de bemiddeling is afgesproken). ‘Is dat al?’ Dan denk ik ja, dat had ik dan toch zeker en als ik dan... Dat was zo precies van, misschien heb ik dan toch niet genoeg gevraagd. Ik was misschien te rap content, heb ik achteraf nog gedacht. Maar dat had voor hetzelfde geld niks geweest.” (Vrouw, slachtoffer van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

3.2.2. De gevolgen van de vertrouwelijkheid van de bemiddeling op het vonnis

Twee verdachten bespraken tijdens de interviews na vonnis het principe van de vertrouwelijkheid van herstelbemiddeling, met name het feit dat niets van wat binnen een bemiddelingsproces wordt gezegd naar de rechter mag worden gecommuniceerd tenzij alle partijen daarmee instemmen.¹⁰ De slachtoffers van deze beide verdachten hadden tijdens de herstelbemiddeling toegegeven dat de verdachte eigenlijk geen schuld trof doch hadden geweigerd een overeenkomst te tekenen waarin dit formeel werd bevestigd. Het feit dat hun onschuld door het slachtoffer bevestigd was maar dat de rechter dit nooit zou weten, was voor deze verdachten een harde noot om te kraken. In geval het principe van vertrouwelijkheid verhindert dat de rechter de waarheid over de feiten kent, wordt het mogelijk niet langer ondersteund.

“Daar sta je zo machteloos tegenover, je weet dat ze dat daar verklaard heeft maar je kunt dat niet bewijzen. (...) Ik vind het gewoon nutteloos waar zij mee bezig zijn als dat toch geen invloed kan hebben op de rechtszaak. (...) Dat is een fout systeem he, dat is een fout systeem, dat is niet juist. Dat had voor mij dag en nacht verschil gemaakt.” (Vrouw, verdacht van slagen en verwondingen, indirecte bemiddeling)

3.2.3. Geen effect van deelname aan bemiddeling op het vonnis

Twee verdachten stelden spijt te hebben van de tijd en energie die ze aan de bemiddeling hadden gespendeerd omdat het uiteindelijk niets had uitgehaald in termen van bestrafing. Het feit dat het resultaat van de bemiddeling geen (verzachend) effect heeft op de straf kan er derhalve voor zorgen dat de ervaring van de bemiddeling gedevalueerd wordt.

¹⁰ Art. 8 Wet 22 juni 2005 tot invoering van bepalingen inzake de bemiddeling in de Voorafgaande Titel van het Wetboek van Strafvordering en in het Wetboek van strafvordering, BS 27 juli 2005, 33323.

*“V: Je was net bezig over die bemiddeling, wat heb je daar uiteindelijk van gevonden?
R: (denkt na) Ja, een hoop zever op niks he. (...) Wat heeft het uitgehaald? Niks.
Niks. Als ze nu gewoon hadden gezegd kijk meneer er is geen bemiddeling geweest
maar in plaats van 2400 moet je 3000 euro betalen, allez ja, dat had juist hetzelfde
geweest he (man was tijdens bemiddeling met slachtoffer overeengekomen het
slachtoffer 600 euro schadevergoeding te betalen).” (Man, verdacht van slagen en
verwondingen, indirecte bemiddeling)*

3.3. Een derde grondslag voor de evaluatie van herstelbemiddeling: persoonlijk welzijn

Een aantal opmerkingen omtrent herstelbemiddeling gemaakt door de respondenten doorheen de interviews duidde erop dat hun deelname aan herstelbemiddeling – zelfs indien deze beperkt was geweest tot een eerste gesprek met de bemiddelaar (in geval van weigering van de andere partij) – een invloed had gehad op hun persoonlijk welbevinden. Opmerkingen van deze aard worden hieronder samengebracht onder de noemer ‘persoonlijk welzijn’.

3.3.1. Positieve bijdrage aan het verwerkingsproces

Heel wat slachtoffers gaven aan dat hun deelname aan de bemiddeling had geholpen in het verwerken van het misdrijf. Zij rapporteerden bijvoorbeeld niet langer schrik te hebben om hun belager op straat tegen te komen, dat ze het gebeuren eindelijk een plaats hadden kunnen geven, dat zij negatieve emoties, waaronder schuldgevoelens, hadden kunnen loslaten, en dat zij antwoorden hadden gekregen op vragen die hen dwars zaten.

“Ik had dat toen precies nodig van het is genoeg geweest en ik ga er mijn leven niet door laten vergallen van ‘wat als ik hem tegenkom’. En nu kan ik hem weer tegenkomen. Ik ben gesterkt.” (Vrouw, slachtoffer van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

“Het psychologisch vlak, die angst, is wat weggeëbd toen ik van (bemiddelaar) wat informatie kreeg over de dader.” (Vrouw, slachtoffer van slagen en verwondingen, geen bemiddeling)

De verhalen van de slachtoffers suggereren dat de positieve bijdrage van de bemiddeling tot het verwerkingsproces niet enkel voortkomt uit de confrontatie met de dader, maar ook uit de (voorbereidende) gesprekken met de bemiddelaar. Eén slachtoffer meende echter dat de contacten met de bemiddelaar niet voldoende frequent of intens zijn om op emotioneel vlak een verlichting te bieden.

3.3.2. Een veilige omgeving

Wanneer slachtoffers hun waardering voor bemiddeling uitdrukten, verwezen zij geregeld naar het feit dat de bemiddelingsprocedure erop voorzien is mensen op een emotioneel en fysiek veilige manier te laten deelnemen aan de strafprocedure. Vooreerst is men tijdens een eventuele ontmoeting met de dader beschermd tegen fysieke agressie en emotionele onderdrukking of intimidatie, omwille van de aanwezigheid van de bemiddelaar.

“En ik dacht, ik aanzag (bemiddelaar) dan als iemand van het gerecht en ik dacht als die erbij zit zal de dader zeker niks durven doen. Zo.” (Vrouw, slachtoffer van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

Ook wanneer men niet deelneemt aan een directe ontmoeting geldt bovenstaand argument: immers, onrechtstreekse bemiddeling laat toe met de dader te communiceren zonder een emotionele en/of fysieke confrontatie te hoeven aangaan. Daarenboven laat de bemiddeling toe naar de rechter te communiceren zonder naar de rechtbank te hoeven gaan – een ervaring waar weinig slachtoffers naar uitkijken – omdat men in de bemiddelingsovereenkomst de eigen mening en standpunten kan laten opnemen en deze naar de rechter kan overmaken. Bemiddeling laat slachtoffers die niet willen deelnemen aan de rechtszitting met andere woorden toe toch hun stem te laten horen doorheen de strafprocedure.

“En dan was ik ook content dat ik dan die brief kreeg van de procureur van kijk er bestaat een bemiddeling (...) want je hebt in uw kop van oei oei ik moet een advocaat pakken en wie en wat en wat gaat dat kosten.” (Vrouw, slachtoffer van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

De eigenlijke bemiddeling en de voorbereidende gesprekken vinden verder plaats in een comfortabele omgeving (bijvoorbeeld de eigen huiskamer of een gespreksruimte in een bemiddelingskantoor), en verder worden bemiddelaars aanzien als ‘gewone’, toegankelijke mensen. Zij boezemen geen angst in, wat vaak in contrast stond met de gevoelens die respondenten hadden ten aanzien van magistraten.

“Weet je, als je nooit iets met het gerecht te maken hebt dan denk je dat dat allemaal stijve heren zijn, maar (bemiddelaar) is dat helemaal niet. Dat is een gewone, simpele, toffe gast, dus. Die kan u ook op uw gemak stellen. En dat is beter zo dan dat er zo’n stijve burger voor u zit want dan ben je nog zenuwachtiger he.” (Vrouw, slachtoffer van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

3.3.3. Erkenning van het slachtofferschap

Slachtoffers loofden de bemiddeling ook om een aantal redenen die te maken hebben met erkenning van het slachtofferschap. Deze erkenning ging bijvoorbeeld uit van de bemiddelaar wanneer deze de mening van het slachtoffer vroeg inzake de vraag of de bemiddelaar eerst met de verdachte dan wel eerst met het slachtoffer zou praten.

“Hij had aan de telefoon gevraagd wat wensen jullie, dat ik eerst contact heb met jullie of eerst met de dieven. En wij hebben gezegd het is misschien interessant dat je eerst met de dieven, dat je iets meer weet van die dieven, dan met ons.” (Man, slachtoffer van woninginbraak, geen bemiddeling)

Verder ondervonden slachtoffers erkenning door het feit dat iemand – de bemiddelaar en/of hun belager – naar hun verhaal had geluisterd, zeker wanneer de verdachte ook erkende dat de gevolgen van de feiten voor het slachtoffer inderdaad ernstig waren.

“Er was ene die zonder dat ik daarover begonnen was daar zelf over begon, dat hij zich had ingebeeld dat dat bij hen gebeurde en oei oei oei. (...) Dat is dan wel, ja, tof

om te weten dat die daar wel mee inzit.” (Man, slachtoffer van overval met geweld, directe bemiddeling)

Tot slot hing de mate waarin men erkenning ervoer als gevolg van een deelname aan bemiddeling ook af van de rechter, die in een later stadium al dan niet expliciet aandacht schonk aan de bemiddeling tijdens de rechtszitting en/of in zijn of haar vonnis. Het werd erg geapprecieerd wanneer rechters dit inderdaad doen, in die mate dat één van de respondenten klaagde over het feit dat de rechter de aanwezigheid van een bemiddelingsovereenkomst in het dossier slechts in de allerlaatste zin van het vonnis opmerkte.

3.3.4. Het herstellen van relaties

Verdachten waren verder tevreden met bemiddeling omdat het had toegelaten de relatie met hun slachtoffer dan wel met hun eigen omgeving te normaliseren. Ze stelden dat ze het slachtoffer nu zouden kunnen begroeten op straat mochten ze elkaar tegenkomen. Eén man zei dat ook de schade naar zijn familie en vriendin toe enigszins hersteld was. Zijn familie en vriendin hadden zich ook ergens slachtoffer gevoeld van de situatie die was ontstaan door zijn daden (huisdiefstal); omdat hij door middel van de bemiddeling verantwoordelijkheid had getoond voor de gevolgen van zijn daden waren deze relaties min of meer hersteld.

“Ik denk dat we daar allebei wel het nodige aan gehad hebben om dat te doen (...) dat we eigenlijk tegen mekaar toch hebben kunnen zeggen wat we moesten zeggen.” (Man, verdacht van zedendelict, directe bemiddeling)

“De schade zal een beetje hersteld zijn, naar familie toe, naar mijn vriendin toe.” (Man, verdacht van diefstal bij werknemer, indirecte bemiddeling)

3.3.5. Een bron van emotionele spanning

De deelname aan bemiddeling had voor sommige slachtoffers een zekere stress met zich mee gebracht. Zo bijvoorbeeld bracht het vooruitzicht van een ontmoeting met de verdachte, zelfs wanneer men hier zelf toe besloten had, een aantal bezorgdheden mee: men was bang dat de verdachte zich op een zodanige manier zou gedragen dat men overstuurd zou raken, dat medeverdachten elkaars verhaal zouden tegenspreken, dat men met meer vragen zou buitengaan dan men binnenkwam, dat de verdachten hen de schuld zouden geven voor het gebeurde of niet oprecht zouden zijn. Tevens was men bezorgd dat de bemiddeling een negatief effect zou hebben op het verwerkingsproces omdat men aan het misdrijf moet terugdenken en het moet herbeleven.

“Ik was wel een stukje bang en ongerust van, stel dat ik nu door daaraan deel te nemen, als dat tegenvalt, dat ik dan wel ineens problemen krijg met dat te verwerken. (...) Het vraagt toch wel een stukje engagement in die zin dat je moet terugdenken aan die avond, en niet per se dat dat slecht is maar (...) je wilt dat eigenlijk ook gewoon een stukje achter u laten.” (Vrouw, slachtoffer van overval met geweld, directe bemiddeling)

Uit de interviews bleek dat heel wat van deze bezorgdheden kunnen worden opgevangen door een grondige voorbereiding van slachtoffers op het vlak van verwachtingen, op

praktisch vlak, en op het vlak van wat zij tegen de verdachte zullen zeggen in een ontmoeting. Bemiddelaars doen er goed aan, zo blijkt, om het slachtoffer te waarschuwen dat de ontmoeting mogelijk niet alle problemen zal oplossen en misschien geen wonderen zal doen voor hun verwerkingsproces. Ook duidelijke afspraken over hoe het slachtoffer tijdens de ontmoeting problemen kan signaleren aan de bemiddelaar of kan aangeven dat het een pauze wenst zijn wenselijk. Voorts blijkt het goed het slachtoffer te vragen op voorhand na te denken over wat het tegen de verdachte zal zeggen, hoe het de verdachte zal begroeten, waar het wil zitten en dergelijke meer.

“(Bemiddelaar) zei waar willen we gaan zitten, hoe zetten we hier een tafel, waar wil jij zitten, dus aan al die kleine details – in het begin dacht ik van wow – ga jij beginnen met uw gesprek, ga je rechtstaan, ga je hem een hand geven, ga je niks doen, dus dat was wel ook allemaal op voorhand doorgepraat, en dat geeft ook wel – want in het begin dacht ik, ja wat heeft dat nu voor belang, ik zal wel zien wat ik doe als hij binnenkomt. Maar achteraf dan denk je van ja, eigenlijk is dat voor een stuk toch wel...” (Moeder van slachtoffer van zedendelict, directe bemiddeling)

Ook na de bemiddeling kan nog steeds emotionele stress ervaren worden. Het ontmoeten van de verdachten en het zien dat deze heel ‘normale’ personen zijn had bij één respondent bijvoorbeeld geleid tot een grotere angst voor het verlaten van het huis: waar hij voorheen dacht het aan mensen te kunnen zien wanneer zij slechte bedoelingen hebben, realiseerde hij zich nu dat dat niet mogelijk is. Een ander slachtoffer was tevreden geweest over de schaderegeling die was bereikt tijdens de bemiddeling, tot mensen uit haar omgeving haar hadden gezegd dat ze te mild was geweest. Het steeds opnieuw zichzelf overtuigen dat ze het wel goed had gedaan, was een oorzaak van heel wat stress. Verder bleek dat deelnemers aan een rechtstreekse bemiddeling in de periode na de ontmoeting nog vaak heroverwogen of ze wel het juiste hadden gezegd en gedaan.

“Na een paar dagen begin je dan weer ineens zo te denken van, goh, man, had ik dat nu... (...) dat je in uw hoofd bepaalde stukken van het gesprek terughooft en denkt van oh ik had misschien dit ook moeten zeggen of ik had misschien dat ook moeten zeggen of ai dit of ai dat, dat je daar daarna toch wel terug mee bezig bent.” (Moeder van slachtoffer van zedendelict, directe bemiddeling)

3.3.6. Tijds- en geldbesparing

Eén slachtoffer en één dader stelden dat herstelbemiddeling toelaat de kosten van de rechtsgang – in termen van gerechtskosten of in termen van tijdsinvestering – te beperken, omdat de zaak vlotter kan afgehandeld worden in de rechtbank. Zij maakten zich sterk dat minder tijd zou moeten worden besteed aan hun zaak op zitting. Aangezien heel wat feitelijke informatie alsook het persoonlijk standpunt van de partijen reeds aan de rechter te kennen werden gegeven door middel van de herstelbemiddelingsovereenkomst, hoeft deze informatie volgens deze respondenten immers niet herhaald of nogmaals besproken te worden op zitting.

“ça a permit de ne pas discuter et perdre du temps devant le juge. (...) ça permet de gagner au niveau du temps. La procédure, ça dure...” (Man, slachtoffer van slagen en verwondingen, directe bemiddeling)

4. DISCUSSIE

4.1. Herstelrecht en theorieën van rechtvaardigheid

Vanuit de bevinding dat een schaarste bestaat aan studies die het effect van een deelname aan een herstelrechtelijk programma op de tevredenheid van deelnemers trachten te *verklaren* in plaats van louter kwantitatief te illustreren, stellen we ons in dit artikel uitdrukkelijk tot doel om na te gaan of de theorieën van procedurele en distributieve rechtvaardigheid een rol kunnen spelen in het verklaren van de opinie van deelnemers aan bemiddeling over bemiddeling.

Analysen we de thema's aangehaald door de deelnemers aan deze studie vanuit de theorie van procedurele rechtvaardigheid, dan wordt duidelijk dat de mate van tevredenheid van deze deelnemers met herstelbemiddeling inderdaad voor een groot stuk kan verklaard worden vanuit de centrale concepten van deze theorie. Aan het begin van dit artikel werden vier determinanten van procedurele rechtvaardigheid onderscheiden, namelijk (1) het met respect behandeld worden, in brede zin (inclusief bijvoorbeeld aandacht voor ieders individuele noden) ('standing'), (2) het krijgen van informatie, (3) het krijgen van de mogelijkheid om op een actieve manier deel te nemen aan de rechtsgang ('voice'), en (4) het op een neutrale, onbevooroordeelde manier benaderd worden ('neutrality'). De hierboven aangehaalde getuigenissen tonen aan dat aan elk van deze elementen kan worden voldaan door een bemiddeling. De erkenning voor het slachtofferschap, de mogelijkheid tot het herstellen van relaties met de eigen achterban en met het slachtoffer en het feit dat de bemiddeling een respectvol gebeuren was dragen allen bij tot een positief gevoel van 'standing'. Daarentegen kan men een gebrek aan respect ervaren wanneer men zich gedwongen voelt om in een bemiddelingsproces te stappen, te weinig controle over dat proces heeft (bijvoorbeeld: met welke partij spreekt de bemiddelaar eerst?) of verboden wordt over de inhoud van de bemiddeling te communiceren met de rechter. Verder kan een bemiddeling op verschillende manieren bijdragen tot het gevoel een stem te hebben in de strafprocedure ('voice'): men kan via de bemiddelingsovereenkomst feitelijke informatie en eigen opinies overmaken aan de rechter en voelt zich rustiger naar de rechtszaak toe, wat de deelname aan de zitting(en) bevordert. Het ervaren van limieten aan de mogelijkheid tot communicatie naar de rechter omwille van het principe van vertrouwelijkheid daarentegen kan dan weer leiden tot het gevoel te weinig aan de rechtsgang te kunnen deelnemen. Verder ontvangt men heel wat informatie van de bemiddelaar, waaronder informatie die noodzakelijk is om zijn rechten te kunnen uitoefenen (bijvoorbeeld hoe zich burgerlijke partij te stellen), waarmee een link wordt gelegd naar 'voice'. Tot slot merken we dat partijen een groot belang hechten aan een neutrale houding van de bemiddelaar.

De theorie van procedurele rechtvaardigheid lijkt aldus een goede grondslag te bieden om de psychologische processen die ten grondslag liggen aan de (on)tevredenheid met herstelbemiddeling te duiden. Voor een meer diepgaande analyse hieromtrent verwijzen we naar DE MESMAECKER (2011).

Ook het perspectief van distributieve rechtvaardigheid biedt mogelijkheden om de resultaten van de interviews te kaderen. Respondenten verwezen immers op een aantal momenten naar de manier waarop een deelname aan bemiddeling invloed kan hebben op de wijze waarop het conflict wordt afgehandeld. Zo duidden slachtoffers erop dat een bemiddeling toelaat zich voorafgaand aan de rechtszaak van een schadevergoeding te verzekeren, wat positief werd geacht omdat het in de context van een rechtszaak nooit zeker is of men een schadevergoeding zal toegewezen krijgen. Verdachten van hun kant

hekelden het feit dat hun deelname aan bemiddeling geen invloed zou hebben of had gehad op het vonnis omwille van de vertrouwelijkheid van bemiddeling, of omdat hun deelname hen uiteindelijk weinig had opgebracht in termen van strafvermindering. Met name de laatste verzuchtingen doen denken aan de equity rule hierboven beschreven, oftewel een visie op vonnissen waarbij wordt verwacht dat de inzet bij de bemiddeling, maar ook, en hiermee breiden we de notie equity uit, de informatie verkregen door middel van bemiddeling, in rekening zal worden gebracht door de rechter bij het bepalen van het vonnis.

Hieronder concentreren we ons nog op twee nieuwe inzichten die deze studie oplevert inzake procedurele en distributieve rechtvaardigheid. Een eerste thema betreft de bevinding dat een betrokkenheid bij de strafprocedure voor spanning kan zorgen bij de rechtzoekende. Een tweede inzicht betreft de nood aan erkenning door de rechter van de inspanningen geleverd tijdens de bemiddeling. Dit thema wordt besproken met het specifieke oog op de Belgische situatie.

4.2. Het belastend karakter van deelname aan de strafprocedure, ook door bemiddeling

Het eerste thema betreft het gepaard gaan van (het overwegen van) een deelname aan bemiddeling met spanningen en soms stress, zowel bij daders als bij slachtoffers. Hier wordt in de literatuur rond procedurele rechtvaardigheid weinig aandacht aan besteed. Er wordt doorgaans ongecompliceerd gesteld dat meer mogelijkheden voor participatie aan de strafprocedure zullen leiden tot positievere percepties van procedurele rechtvaardigheid. De mogelijkheid dat de nood aan betrokkenheid wordt overschaduwd door angst voor het emotionele engagement dat vereist is voor een dergelijke betrokkenheid, maakte in de grote hoeveelheid artikelen en boeken rond procedurele rechtvaardigheid zelden een onderwerp van debat uit. Dit is anders binnen de herstelrechtelijke beweging. ORTH (2002), REEVES en MULLEY (2000), SHAPLAND (2000) en het EUROPEAN FORUM FOR VICTIM SERVICES (2005) waarschuwen reeds voor de emotionele stress die gepaard gaat met het deelnemen aan herstelrechtelijke interventies, stellende dat men moet beseffen dat het voorstellen aan slachtoffers van een deelname aan dergelijke interventies nieuwe verantwoordelijkheden en verplichtingen met zich meebrengt voor deze slachtoffers. PEMBERTON et al. (2008: 105) stelden al de vraag of slachtoffers “are increasingly satisfied as they gain a higher level of participation? Or is there an optimum point along the way that is preferable to positions further up the ladder of participation?”

De resultaten van de voorliggende studie suggereren dat er inderdaad een dergelijk optimaal punt van participatie bestaat, en dat méér participatie aan de strafprocedure niet noodzakelijk leidt tot meer tevredenheid met deze procedure. De studie bevestigt PEMBERTON et al.’s stelling dat slachtoffers niet enkel stress ondervinden door het verplichte deelnemen aan de strafprocedure, bijvoorbeeld als getuige, maar ook door deelname aan meer ‘slachtoffervriendelijke’ interventievormen. LENS et al.’s (2010) studie omtrent het gebruik van schriftelijke slachtofferverklaringen in Nederlands startte precies van de vraag naar “de mate waarin de winst in procespositie en de eventuele bijkomende vermindering van angst- en woedegevoelens opwegen tegen het risico op secundaire victimisatie” (p. 12). Een dergelijke vraagstelling, zo toont deze studie aan, is zeker gerechtvaardigd.

De huidige studie voegt aan deze onderzoeksbevindingen een aantal nieuwe bevindingen toe, zoals bijvoorbeeld het feit dat men na afloop van de bemiddeling niet noodzakelijk tevreden is met het resultaat ervan. Dit is iets waar tot nog toe weinig aandacht aan werd besteed, noch aan het feit dat men nog lang na de bemiddeling nadenkt over wat men heeft

gezegd of niet heeft gezegd en wat de andere partij heeft gezegd.¹¹ In navolging van STUBBS (2002), die stelde dat hersteltheoretici meer voorzichtigheid aan de dag moeten leggen wanneer zij herstelinterventies ‘verkopen’ door middel van het slagwoord ‘participatie’, moeten we inderdaad waarschuwen dat participatie ook risico’s op verhoogde niveaus van stress met zich meebrengt.

4.3. Erkennen en valideren: bruggen tussen herstelrecht en strafrecht

Het tweede thema dat we in dit artikel wensen aan te snijden betreft het voortzetten van de communicatie die plaatsvond tussen de partijen tijdens de bemiddeling in de formele (rechtbank)setting. Immers, de respondenten hamerden op het belang van een formele erkenning van hun inspanningen inzake bemiddeling. Zoals beschreven leidt het deelnemen aan bemiddeling absoluut tot een aantal positieve effecten, maar het vraagt tevens een grote emotionele en tijdsinvestering en er is een nood aan een validering en erkenning van de resultaten bereikt in de informele setting binnen de formele setting. Deze bevinding doet denken aan het werk van BRAITHWAITE en PARKER (1999) omtrent hoe herstelgerichte interventies “bridge-building institutions” kunnen zijn, dit wil zeggen interventies kunnen zijn die de brug slaan tussen het formele karakter van de rechtsgang en het informele karakter van de bemiddeling (BRAITHWAITE, 2007: 149). Het blijkt inderdaad dat onder rechtzoekenden een dergelijke nood bestaat aan een brugfunctie tussen de formele en de informele setting. De bredere studie waarop dit artikel gebaseerd is toonde ook aan dat deelnemers aan bemiddeling de rechtszaak eerder beschouwen als een aanvulling op de bemiddeling, daar waar magistraten de bemiddeling zien als een aanvulling op de traditionele rechtsgang. Daarom is het belangrijk dat tijdens de rechtszitting erkenning wordt uitgedrukt voor de stappen die eerder in de procedure hebben plaatsgevonden.

De resultaten van de studie suggereren meteen een aantal manieren om deze brug effectief te slaan. Een eerste mogelijkheid ligt in de vermelding, door de rechter tijdens de rechtszitting, van het feit dat een bemiddeling heeft plaatsgevonden en het maken van ruimte tijdens de zitting voor een terugkoppeling door de betrokkenen over de manier waarop zij de bemiddeling hebben beleefd. Een tweede manier bestaat eruit om in het vonnis aandacht te besteden aan het feit dat een bemiddeling heeft plaatsgevonden, alsook aan te geven of en hoe dit feit in overweging werd genomen door de rechter in zijn of haar besluitvormingsproces.

Wat betreft de eerste optie, biedt recent onderzoek door LOCHS (2009) waardevolle inzichten. LOCHS interviewde in het kader van een onderzoek naar de impact van een herstelbemiddelingsovereenkomst op het verdere strafrechtelijk traject acht rechters en zestien parketmagistraten uit Vlaamse gerechtelijke arrondissementen. Deze gesprekken tonen met name aan dat rechters het niet als hun taak beschouwen om het feit dat een herstelbemiddeling plaatsvond aan te halen tijdens de zitting – dit wordt beschouwd aan een taak van de partijen zelf en hun raadsman – en de rechtszaal voorts niet als de gepaste plaats beschouwen om de herstelbemiddeling ‘verder te zetten’. Ook binnen het wetenschappelijk discours klinken twijfels omtrent de mate waarin een eerlijke en open communicatie kan plaatsvinden in de gespannen en geformaliseerde rechtbankomgeving

¹¹ Hierbij vermelden we dat niet mag aangenomen worden dat de reden voor het nog herhaaldelijk stilstaan bij het bemiddelingsgesprek ligt in een ontevredenheid over de participatie aan bemiddeling. Het waren in dit onderzoek precies respondenten die op zich tevreden waren over hun deelname aan bemiddeling die aangaven nog vaak te reflecteren over de vraag of ze de juiste dingen hadden gezegd of te weinig schadevergoeding hadden gevraagd. Tevredenheid over de bemiddeling als gebeuren en met de uitkomst sluit dergelijke reflectie niet uit.

(bijvoorbeeld binnen het onderzoek naar schriftelijke slachtofferverklaringen, zie Arrigo en WILLIAMS, 2003 en KOOL en MOERINGS, 2004).

Echter, de slachtoffers en verdachten die deelnamen aan de huidige studie maakten op zich weinig opmerkingen over een gebrek aan ruimte voor communicatie met de andere partij in de rechtbank. Slechts één slachtoffer uitte de nood om zich op de rechtbank rechtstreeks en persoonlijk tot de verdachte te richten. Het lijkt niet zo te zijn dat rechtzoekenden de bemiddeling op de rechtbank willen 'overdoen' of willen verder zetten. Wat zij betrachten is niet zozeer de communicatie met de andere partij maar communicatie met de rechter. Zij vragen dat de rechter interesse toont in hun ervaring met bemiddeling, navraagt hoe zij de bemiddeling beleefden, en appreciatie toont voor hun inzet. Het gaat er daarbij, zo moet worden benadrukt, niet enkel om dat de rechter de rechtzoekende 'feliciteert' met wat bereikt werd, maar dat deze uitdrukkelijk aandacht besteedt aan wat de bemiddeling voor hen betekend heeft op gevoelsmatig niveau, zodat een communicatie kan worden opgestart.

Gaan we naar de tweede optie, kan worden verwezen naar de in België geldende wettelijke verplichting voor rechters om de aanwezigheid van een bemiddelingsovereenkomst te noemen in het vonnis.¹² Echter, LOCHS' onderzoek (2009) wijst uit dat eerder licht met deze verplichting wordt omgesprongen. LOCHS onderzocht 157 vonnissen uit vier Vlaamse gerechtelijke arrondissementen gewezen in de periode 2006 tot 2008 op expliciete of impliciete verwijzingen naar een bemiddelingsovereenkomst. De resultaten tonen grote verschillen tussen arrondissementen, maar in het geheel bevatte slechts veertig procent van de vonnissen uit dossiers waarin een bemiddelingsovereenkomst aanwezig was een expliciete of impliciete verwijzing naar de bemiddelingsovereenkomst. Het cijfer daalt gevoelig wanneer enkel expliciete verwijzingen worden meegeteld. Magistraten waren zich nauwelijks bewust van deze verplichting, zo bleek ook uit LOCHS' gesprekken met magistraten.

5. CONCLUSIE EN NABESCHOUWING

In dit artikel werd nagegaan welke de kritische factoren zijn die de tevredenheid bepalen met een deelname aan een herstelbemiddeling. Wanneer we nagaan welke de onderliggende redenen zijn voor het belang van elk van deze factoren, komen we onder meer tot de kernwoorden erkenning en respect voor de eigen persoon (bijvoorbeeld de bijdrage tot een gevoel van erkenning, de respectvolle dialoog), informatie en betrokkenheid bij de rechtspleging, en de neutraliteit van de bemiddelaar. Deze observaties leiden tot de conclusie dat de ervaring van deelnemers aan herstelbemiddeling in Vlaanderen in grote mate kan gekaderd worden aan de hand van de centrale concepten van de theorie van procedurele rechtvaardigheid.

We merken daarnaast dat ook distributieve of verdelende rechtvaardigheid een bijdrage levert aan het begripen van de psychologische processen die verantwoordelijk zijn voor de (on)tevredenheid van deelnemers aan bemiddeling. De tevredenheid over het feit dat men zekerheid heeft in verband met de schadevergoeding of de ontevredenheid over de afwezigheid van een effect van deelname aan bemiddeling op de strafmaat kaderen beiden in een visie van deelnemers op bemiddeling als een tool om een (meer) rechtvaardige afloop van het strafproces te bereiken. Deze vaststelling pleit ten gunste van de hierboven aangehaalde literatuur rond het analyseren van ervaringen met on-

¹² Art. 3 en 4 Wet 22 juni 2005 tot invoering van bepalingen inzake de bemiddeling in de Voorafgaande Titel van het Wetboek van Strafvordering en in het Wetboek van strafvordering, BS 27 juli 2005, 33323.

der meer bemiddeling vanuit een holistische optiek, met aandacht voor diverse typen rechtvaardigheid.

Tot slot verdient het aanbeveling ook vanuit andere theorieën naar de bemiddeling te kijken; met name het effect van de bemiddeling op het eigen welzijn (bijvoorbeeld de bijdrage tot het verwerkingsproces en de creatie van een veilige omgeving, maar ook verhoogde stressniveaus) kan niet meteen vanuit procedurele of distributieve rechtvaardigheid verklaard worden.

REFERENTIES

- Wet 22 juni 2005 tot invoering van bepalingen inzake de bemiddeling in de Voorafgaande Titel van het Wetboek van Strafvordering en in het Wetboek van strafvordering, BS 27 juli 2005, 33323.
- ADAMS, J.S. (1965). Inequity in social exchange. In L. BERKOWITZ (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* vol. 2 (pp. 267-299). London: Academic Press.
- ADLER, P.A., & ADLER, P. (2003). The reluctant participant. In J.A. HOLSTEIN, & J.F. GUBRIUM (Eds.), *Inside interviewing. New lenses, new approaches* (pp. 153-173). London: Sage.
- AERTSEN, I. (2000). Victim-offender mediation in Belgium. In European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (Ed.), *Victim-offender mediation in Europe. Making restorative justice work* (pp. 153-192). Leuven: Leuven University Press.
- AERTSEN, I. (2004). *Slachtoffer-daderbemiddeling. Een onderzoek naar de ontwikkeling van een herstelgerichte strafrechtsbedeling*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- AERTSEN, I., & VAN GARSE, L. (1996). *Tussen dader en slachtoffer: bemiddeling in de praktijk. Onderzoeksrapport periode 1/11/1994-31/12/1995*. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U. Leuven.
- AERTSEN, I., & PETERS, T. (1998). Mediation for reparation: The victim's perspective. In E. FATTAH, & T. PETERS (Eds.), *Support for crime victims in a comparative perspective* (pp. 229-251). Leuven: Leuven University Press.
- AMBROSE, M.L., & SCHMINKE, M. (2009). The role of overall justice judgments in organizational justice research: a test of mediation. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 491-500.
- ARRIGO, B.A., & WILLIAMS, C.R. (2003). Victim vices, victim voices, and impact statements: On the place of emotion and the role of restorative justice in capital sentencing. *Crime & Delinquency*, 49(4), 603-626.
- BEYENS, K., & RAES, A. (2005). Bemiddeling bij meerderjarigen. Een overzicht van de initiatieven in België. In L. KOOLS (Ed.), *Bemiddeling en herstel in de strafrechtsbedeling* (pp. 27-67). Brugge: die Keure.
- BRAITHWAITE, J. (1999). Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts. In M. TONRY (Ed.), *Crime and Justice: A review of research* vol. 25 (pp. 1-127). Chicago: University of Chicago Press.
- BRAITHWAITE, J. (2007). Building legitimacy through restorative justice. In T.R. TYLER (Ed.), *Legitimacy and criminal justice: International perspectives* (pp. 146-162). New York: Russell Sage Foundation.
- BRAITHWAITE, J., & PARKER, C. (1999). Restorative justice is republican justice. In G. BAZEMORE, & L. WALGRAVE (Eds.), *Restorative juvenile justice. Repairing the harm of youth crime* (pp. 103-126). Monsey, New York: Criminal Justice Press.
- COATES, R.B., BURNS, H., & UMBREIT, M.S. (2003). *Offender conferencing: Washington County, Minnesota Community Justice Program*. St. Paul, Minnesota: Center for Restorative Justice & Mediation, University of Minnesota.

- COLQUITT, J.A., CONLON, D.E., WESSON, M.J., PORTER, C.O.L.H., & YEE NG, K. (2001). Justice at the millenium: A meta-analytical review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- DE MESMAECKER, V. (2011). *Perceptions of justice and fairness in criminal proceedings and restorative encounters: Extending theories of procedural justice*. Niet-gepubliceerd proefschrift, KU Leuven.
- EUROPEAN FORUM FOR VICTIM SERVICES (2005). *Statement on the position of the victim within the process of mediation*. Verkregen op 9 april 2012, via http://www.howardleague.org/fileadmin/howard_league/user/pdf/Commission/Mediation_VS_Europe.pdf
- FLEISCHACKER, S. (2004). *A short history of distributive justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- HEGTVEDT, K.A., & COOK, K.S. (2001). Distributive justice. Recent theoretical developments and applications. In J. SANDERS, & V.L. HAMILTON (Eds.), *Handbook of justice research in law* (pp. 93-132). New York: Plenum Press.
- HOCHSCHILD, J. (1981). *What's fair? American beliefs about distributive justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- KOOL, R., & MOERINGS, M. (2004). The victim has the floor. The victim's right to be heard in writing or orally in the Dutch courtroom. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 12(4), 46-60.
- LENS, K., PEMBERTON, A., & GROENHUIJSEN, M. (2010). Het spreekrecht in Nederland: een bijdrage aan het emotioneel herstel van slachtoffers? Tilburg: INTERVICT/PrismaPrint Tilburg.
- LIND, E.A., & TYLER, T.R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press.
- LOCHS, M. (2009). De impact van herstelbemiddeling op de strafrechtelijke afdoening. Een onderzoek naar de gevolgen van een herstelbemiddelingsovereenkomst op het strafrechtelijke vervolgtraject in België. Onuitgegeven meesterproef, Universiteit Leiden.
- MALSCH, M. (2009). *Democracy in the courts. Lay participation in European criminal justice systems*. Surrey, England: Ashgate.
- MILLER, D. (1999). *Principles of social justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- MORTELMANS, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.
- ORTH, U. (2002). Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings. *Social Justice Research*, 15(4), 313-325.
- PEACHEY, D.E. (1986). *Restorative justice in criminal conflict: Victims' and observers' perspectives*. Onuitgegeven doctoraatsthesis, University of Waterloo.
- PEMBERTON, A., WINKEL, F.W., & GROENHUIJSEN, M.S. (2008). Evaluating victims' experiences in restorative justice. *British Journal of Community Justice*, 6(2), 99-119.
- REEVES, H., & MULLEY, K. (2000). Victims within criminal justice: The new status of victims in the UK: Opportunities and threats. In A. CRAWFORD, & J. GOODEY (Eds.), *Integrating a victim perspective within criminal justice* (pp. 125-145). Aldershot: Ashgate.
- ROEMER, J.E. (1996). *Theories of distributive justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- SHAPLAND, J. (2000). Victims and criminal justice: Creating responsible criminal justice agencies. In A. CRAWFORD, & J. GOODEY (Eds.), *Integrating a victim perspective within criminal justice* (pp. 147-164). Aldershot: Ashgate.
- SHERMAN, L.W. (2003). Reason for emotion: Reinventing justice with theories, innovations and research. *Criminology*, 41(1), 1-37.
- STUBBS, J. (2002). Domestic violence and women's safety: Feminist challenges to restorative justice. In H. STRANG, & J. BRAITHWAITE (Eds.), *Restorative justice and family violence* (pp. 42-61). Cambridge: Cambridge University Press.

- THIBAUT, J., & WALKER, L. (1975). *Procedural justice. A psychological analysis*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- THIBAUT, J., & WALKER, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66(3), 541-566.
- TÖRNBLOM, K.Y., & VERMUNT, R. (1999). An integrative perspective on social justice: distributive and procedural fairness evaluations of positive and negative outcome allocations. *Social Justice Research*, 12(1), 39-64.
- TÖRNBLOM, K.Y., & VERMUNT, R. (2007). Towards an integration of distributive justice, procedural justice, and social resource theories. *Social Justice Research*, 20(3), 312-335.
- TYLER, T.R. (1987). Conditions leading to value-expressive effects in judgments of procedural justice: A test of four models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(2), 333-344.
- TYLER, T.R. (1989). The psychology of procedural justice: A test of the group-value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 830-838.
- TYLER, T.R. (1990). *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press.
- TYLER, T.R., & LIND, E.A. (1992). A relational model of authority in groups. In M.P. ZANNA (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* vol. 25 (pp. 115-191). London: Academic Press.
- TYLER, T.R. (2003). Procedural justice, legitimacy, and the effective rule of law. *Crime & Justice*, 30, 283-358.
- UMBREIT, M.S., COATES, R.B., & VOS, B. (2004). Victim-offender mediation: Three decades of practice and research. *Conflict Resolution Quarterly*, 22(1-2), 279-303.
- VAN DIJK, J., & VAN MIERLO, F. (2009). *Leemten in de slachtofferhulpverlening*. Tilburg: INTERVICT.
- VAN DOOSSELAERE, D., & VANFRAECHEM, I. (2010). Research, practice and policy partnerships. Empirical research on restorative justice in Belgium. In I. VANFRAECHEM, I. AERTSEN, & J. WILLEMSSENS (Eds.), *Restorative justice realities. Empirical research in a European context* (pp. 57-94). The Hague: Eleven International Publishing.
- ZEHR, H., & MIKA, H. (1998). Fundamental concepts of restorative justice. *Contemporary Justice Review*, 1(1), 47-55.